

Introducere

Monografia de față analizează etapele și tendințele vieții literare legate de epoca realismului, în cinci literaturi slave din Europa Centrală și de Sud-Est: bulgară, cehă, croată, polonă și sârbă. Referința se face la realismul istoric, o mișcare estetică bine delimitată temporal (secolul al XIX-lea), și nu la o tendință generală a artei de a reflecta realitatea. Mai precis, avem în vedere „realismul modern tragic, istoric fundamental”¹, descris de Erich Auerbach ca fiind „prima din marile mișcări ale epocii moderne la care au participat în mod conștient mari mase umane, Revoluția franceză cu toate zguduirile care, ca urmări ale ei, s-au răspândit în întreaga Europă”².

Anii 1880 sunt considerați apogeul prozei realiste, perioadă în care, în multe țări europene, s-a vorbit despre o „școală realistă”. Apărut ca reacție la romantism, realismul a promovat apropierea literaturii de concepțiile științifice, având ca determinări extraestetice pozitivismul și revoluția industrială. Intens promovat mai cu seamă la mijlocul secolului al XIX-lea și devenit un reper estetic în a doua jumătate a acestuia, „realismul modern serios”, în formularea lui Auerbach, „nu poate prezenta omul altfel decât încadrat într-o realitate politico-socialo-economică în continuă dezvoltare”³. Cu alte cuvinte, curentul s-a axat pe redarea fidelă a realității înconjurătoare, a societății și a personalității umane în raport cu societatea. Scriitorul realist descrie lumea fără idealizare, fiind atent în schimb la

¹ Erich Auerbach, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, traducere de I. Negoitescu, Iași, Polirom, 2000, p. 419.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

veridicitate, cauzalitate, tipicitate și detalii relevante. În timp ce clasicismul definea personajul prin caracterul său, iar romantismul crea personaje antitetice și excepționale, realismul concepe tipuri, reducând complexitatea trăsăturilor lor psihologice la una dominantă.

Fiecare ipostază a realismului slav este analizată în prezenta monografie conform unui algoritm care include: delimitări terminologice și cronologice, context social și politic, viziune estetică, trăsături specifice și problematice, genuri și specii prevalente, reprezentanți emblematici.

Structura unitară permite identificarea unei perspective comparatiste asupra fenomenului realist în literaturile slave, perspectivă sintetizată în ultimul capitol. Tocmai pentru a oferi o astfel de viziune, primele cinci capitole tratează, în ordine similară, aspecte legate de:

- Delimitările terminologice și cronologice ale realismului, care variază în funcție de evoluția istorică și culturală a fiecărei țări, influențând perioadele de început și de apogeu ale acestui curent.
- Programul și concepția estetică, existența și influența ideologilor, criticilor și teoreticienilor, precum și dimensiunile fenomenului (a instituit realismul o „școală” în literatura slavă respectivă?).
- Contextul epocii – istoric, social și politic – și măsura în care creațiile analizate reflectă aspecte istorice și politice, dinamica, contradicțiile și conflictele sociale.
- Raportarea realismului la curentele anterioare, în special la romantism, și dezvoltarea sa ca reacție și alternativă la acestea.
- Caracteristicile realismului din spațiul slav analizat, comparativ cu realismul occidental și/sau cu alte forme de realism slav, justificând existența unor decalaje. O astfel de

abordare permite înțelegerea modului în care realismul a fost adaptat și interpretat în diferite contexte sociale și culturale.

- Genurile și speciile predominante, influențate de tradițiile literare, cu o dispută principală între roman și proza scurtă.
- Trăsăturile specifice și problematice: în unele literaturi slave predomină tema identității naționale și a luptei pentru independență, iar în altele – teme legate de modernizare și schimbările sociale.
- Prezentarea unor figuri emblematice și a unor texte-reper pentru realismul din țara respectivă.

Astfel, fiecare capitol oferă informații istorice, politice și culturale, care creează o bază pentru caracterizarea generală a procesului literar subsumat realismului. În virtutea funcției civice și național-patriotice a literaturilor slave, manifestată pe o perioadă îndelungată, este esențial să se țină cont de acest cadru. Al doilea set de informații conține o prezentare generală a procesului literar din fiecare zonă, iar partea a treia a fiecărui capitol propune câteva studii de caz.

În primele cinci capitole (*Realismul bulgar, Realismul ceh, Realismul croat, Realismul polonez, Realismul sârb*), autorii oferă o perspectivă asupra trăsăturilor generale de evoluție a celor cinci literaturi menționate, în epoca realismului, evidențiind totodată diferențele, parcursul individual și caracteristicile fiecăreia, precum și valorile spirituale și estetice pe care s-au fundamentat și pe care le-au promovat. În cazul fiecărui areal, a fost luat în considerare contextul literar paneuropean și panslav, care a avut o importanță semnificativă pentru dezvoltarea culturii și literaturii popoarelor slave. Ultimul capitol, *Diversitate și convergență. O analiză comparativă a realismului în literaturile bulgară, cehă, croată, polonă și sârbă*, propune o comparație detaliată între cele cinci tipuri de realism.

Analiza se bazează pe metodele literaturii comparate, care includ comparatismul tematic (analiza temelor comune și diferențelor tematice între literaturi) și comparatismul stilistic (studierea stilurilor literare și a tehnicilor narative folosite de autorii reprezentativi din fiecare literatură slavă, pentru a identifica influențele reciproce și particularitățile fiecărei tradiții literare). Astfel, o comparație pe orizontală permite analiza simultană a trăsăturilor realismului în fiecare dintre cele cinci literaturi slave, fără a o privilegia pe vreuna dintre ele.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, literaturile slavilor din centrul și sud-estul Europei au adus în prim-plan prozatori importanți, cu care vom face cunoștință în prezenta monografie. Atât în capitolele dedicate fiecărei culturi, cât și în capitolul final, cu rol comparativ, autorii emblematici sunt prezentați prin portrete caleidoscopice, care evidențiază contribuțiile lor semnificative la dezvoltarea realismului. Se vor bucura de o atenție deosebită Liuben Karavelov, Aleko Konstantinov, Ivan Vazov (din literatura bulgară); Karel Havlíček Borovský, Božena Němcová, Jan Neruda, Karolina Světlá (din literatura cehă); Ksaver Šandor Gjalski, Ante Kovačić, Josip Kozarac, Eugen Kumičić, Vjenceslav Novak (din literatura croată); Maria Konopnicka, Eliza Orzeszkowa, Bolesław Prus, Henryk Sienkiewicz (din literatura poloneză); Radoje Domanović, Milovan Glišić, Laza Lazarević (din literatura sârbă).

Pentru a prefigura conținutul monografiei, a orienta cititorul și a oferi o imagine sintetică și, sperăm, captivantă a autorilor reprezentativi ai realismului din Europa Centrală și de Sud-Est, vom anticipa în continuare câteva direcții și problematici esențiale. Această incursiune subiectivă va dezvălui temele centrale și provocările majore, oferindu-i cititorului o perspectivă de ansamblu asupra contribuțiilor literare semnificative din epoca realismului slav.

În literatura bulgară, Liuben Karavelov a susținut mișcarea de renaștere națională și a consolidat genul scurt (nuvelistica modernă bulgară). Aleko Konstantinov este renumit pentru satira sa incisivă și pentru crearea antieroului memorabil Bai Ganiu, un simbol al bulgarului tipic din acea perioadă. Protagonistul, caracterizat de egoism, ignoranță, lăcomie și atitudine retrogradă, este utilizat de Konstantinov ca un instrument literar pentru a satiriza aspectele negative ale societății bulgare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ivan Vazov scrie despre Renașterea bulgară și perioada care a urmat eliberării de sub dominația otomană, abordând teme precum patriotismul, trădarea și sacrificiul personal. Celebru său roman *Sub jug* (1894) este o cronică a vieții dintr-un orășel bulgar în perioada premergătoare răscoalei din aprilie 1876, împotriva Imperiului Otoman.

În literatura cehă, Karel Havlíček Borovský a utilizat umorul și ironia pentru a critica guvernul, biserica și alte instituții sociale, opunându-se ferm absolutismului, tiraniei și opresiunii, atât în scrierile sale beletristice, cât și în activitatea politică. Adoptând un stil artistic fără ornamentele redundante, Havlíček Borovský, considerat întemeietorul satirei cehe, este renumit pentru poemele sale narative incisive și pentru epigramele caustice. Jan Neruda, unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai realismului ceh și promotor al renașterii patriotismului ceh, prezintă în volumul *Povestiri din Malá Strana* (1878) viața cotidiană a praghezilor obișnuiți (cerșetori, vânzători ambulante, funcționari mărunți), față de care manifestă o empatie deosebită. În contextul emergenței, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a mișcărilor feministe în țările slave, ca să oferim numai un exemplu, scriitoarea cehă Karolina Světlá a creat personaje feminine complexe, reziliente, care reflectă preocupările autoarei pentru emanciparea femeilor și egalitatea de gen. Scriitoarea a explorat și dinamica socială și culturală a comunităților rurale, fiind preocupată de ilustrarea tradițiilor din satele cehe.

În literatura croată, romanul *Ultimii Stipančići* (1899) de Vjenceslav Novak, plasat în contextul Renașterii naționale croate, este un exemplu reprezentativ al realismului în acest spațiu. Autorul folosește ca pretext istoria declinului unei familii nobile croate, pentru a critica inegalitățile sociale și a evidenția dificultățile economice ale epocii. Scriitorul recurge la descrieri detaliate ale interioarelor și exterioarelor, completate de portrete psihologice elaborate ale personajelor. Romanul *La registratură* (1888), considerat capodopera lui Ante Kovačić, prezintă viața unui tânăr funcționar și conflictele sale interioare, oferind o critică incisivă a societății contemporane, cu accent pe corupție și pe disfuncționalitățile generate de aceasta. Personajele centrale ale lui Josip Kozarac sunt țăranii slavoni, care se confruntă cu numeroase dificultăți economice și sociale, determinate de presiunile externe. Romanul său *Capitaluri moarte* (1889) vorbește despre declinul economic și social al Slavoniei, o regiune agricolă importantă, criticând pierderea bogățiilor naționale și influența străină nocivă.

În literatura poloneză, opera Elizei Orzeszkowa este emblematică pentru epoca pozitivistă, pentru abordarea realistă a problemelor sociale și culturale ale vremii și pentru angajamentul său pentru drepturile și emanciparea femeilor. Nominalizată la Premiul Nobel pentru Literatură în 1905, Orzeszkowa propune în romanul *Pe malurile Niemenului* (1888) o descriere plastică a vieții societății poloneze din Lituania, explorând conflictele intergeneraționale și de clasă, pe fundalul pitoresc al râului Niemen. Teme precum dragostea, munca, patriotismul și lupta pentru dreptatea socială sunt centrale în roman. Orzeszkowa prezintă și relația dintre om și natură, cu descrieri exhaustive ale peisajului rural. Bolesław Prus este apreciat pentru abilitatea de a reda cu acuratețe viața cotidiană. Romanul citadin *Păpușa* (1890) este considerat un exemplu clasic de realism social, în care Prus descrie cu minuțiozitate viața de zi cu zi a diferitelor clase sociale din Varșovia. Textul explorează și conflictele

dintre vechea aristocrație și noua burghezie emergentă, progresul tehnologic și lupta pentru supraviețuire într-o societate în schimbare. Creațiile lui Henryk Sienkiewicz abordează teme istorice, cum ar fi conflictele militare, luptele politice și viața socială din diferite perioade ale istoriei Poloniei. Artă sa narativă combină realismul și romantismul, oferind o perspectivă profundă asupra valorilor și tradițiilor poloneze.

În literatura sârbă, Radoje Domanović este recunoscut pentru satira sa vehementă, redată prin intermediul unor personaje simbolice care ilustrează idei, concepte sau aspecte ale societății, mai degrabă decât indivizi reali. În nuvela *Conducătorul* (1901), cu puternice elemente distopice, protagonistul întruchipează liderii politici incompetenți și manipulatori, care îndrumă masele într-o direcție greșită. În nuvela *Dangaua* (1899), personajele demonstrează absența gândirii critice în societate. Domanović utilizează alegoria pentru a ilustra autoritarismul și supunerea necondiționată, evidențiind astfel pericolele unei societăți care nu pune la îndoială controlul exercitat de putere. Milovan Glišić a portretizat viața țăranilor, evidențiind pe un ton incisiv dificultățile și nedreptățile cu care aceștia se confruntau. În nuvela *Căpățâna de zahăr* (1875), Glišić oferă o critică socială acerbă, comentând corupția și exploatarea țăranilor de către cămătarii lacomi și funcționarii pervertiți. Primul neurolog din Serbia, cu o contribuție remarcabilă la dezvoltarea medicinei în țara sa, Laza Lazarević este recunoscut și pentru aportul la evoluția nuvelei psihologice în literatura sârbă. Printr-o analiză profundă a psihologiei personajelor și a conflictelor lor interioare, Lazarević a reușit să îmbine cunoștințele medicale cu talentul literar, scriind despre viața de familie patriarhală și relațiile interpersonale, plasate în contextul problemelor sociale ale epocii, cum ar fi sărăcia, munca epuizantă și inegalitatea socială.

Autorii monografiei sunt profesori universitari, cercetători și/sau traducători, specializați în limbile și literaturile slave. Dincolo de stilul

individual al fiecăruia, există o coeziune a ideilor și conceptelor, care garantează accesibilitatea și omogenitatea informațiilor. Aceste caracteristici sunt esențiale, dat fiind că publicul țintă al monografiei cuprinde, pe lângă specialiști, o audiență mai largă, inclusiv studenți.

Volumul face parte dintr-un proiect amplu, dedicat literaturilor slave comparate, inițiat în 2020, odată cu publicarea monografiei editate de Camelia Dinu, *Simbolismul în literaturile slave* (București, Pro Universitaria), la care au contribuit și unii dintre autorii de față.

Este de notorietate că realismul a fost un curent literar de amploare, care a influențat profund numeroase literaturi din întreaga lume, inclusiv literaturile slave. În virtutea complexității acestui curent, o analiză exhaustivă a realismului în toate literaturile slave ar fi necesitat un volum de muncă și resurse considerabile, depășind scopul și limitele prezentei monografii, nemaivorbind de limitările de spațiu impuse de o carte. Prin urmare, am ales să ne concentrăm pe cinci literaturi slave specifice – bulgară, cehă, croată, polonă și sârbă –, pentru a oferi o analiză consistentă a fenomenului realismului în fiecare dintre ele. De asemenea, selecția acestor cinci literaturi este justificată de accesibilitatea resurselor și materialelor de cercetare, precum și de disponibilitatea specialiștilor interesați să participe la un astfel de proiect. Prin urmare, cercetarea în domeniu rămâne deschisă.

Pentru arealul pe care ni l-am propus, Europa Centrală și de Sud-Est, considerăm că cele cinci fațete ale realismului, care constituie obiectul acestei monografii, sunt relevante datorită contextului istoric și politic comun, influențelor culturale reciproce, problematicii comune și dimensiunii critice pe care le deschid. Analiza lor comparativă oferă perspective valoroase asupra modului în care realismul, ca direcție estetică, a fost aplicat pentru a oglindi și critica societatea în contexte naționale diferite.

Camelia DINU

Realismul bulgar

Livia-Maria NISTOR

Idealurile naționale ca scop suprem al literaturii

Sfârșitul secolului al XIX-lea este o perioadă complexă în istoria Bulgariei. Asemeni celorlalte popoare balcanice, Bulgaria se eliberează acum de sub ocupația otomană și își cucerește independența de stat. Perioada care urmează, de la Eliberarea din 1878 până la Primul Război Mondial, este marcată de schimbări radicale pe toate planurile. Acum se încheie îndelungatul proces renașentist, de care bulgarii sunt foarte mândri. Din cauza ocupației otomane de cinci secole, Bulgaria a ratat Renașterea europeană, astfel că mișcarea de eliberare națională a poporului este cunoscută sub numele de „Renașterea bulgară”. Acest fenomen plurivalent, început la jumătatea secolului al XVIII-lea, este o epocă de formare a identității naționale. Trăsăturile specifice Renașterii bulgare sunt trezirea conștiinței naționale, luptele revoluționare și sacrificiul în numele patriei, dar și cultul pentru educație, cultură și orientarea cunoașterii spre universalism, similare Renașterii occidentale. Acum se dorește conectarea cu valorile europene. Cert este că, în perioada eroică și totodată dificilă a Renașterii, Bulgaria se transformă și evoluează. Cum era de așteptat, mișcarea de eliberare națională s-a răsfrânt asupra literaturii. Liuben Karavelov, Hristo Botev, Ivan Vazov, Zahari Stoianov scriu texte dedicate problemelor naționale și pun astfel bazele literaturii bulgare clasice. Acești scriitori se implică în activitatea revoluționară și, în consecință, operele lor reprezintă o mărturie a evenimentelor istorice care se produceau în acea perioadă

în Bulgaria. De exemplu, în *Записки по българските възстания* (*Însemnări despre răscoalele bulgărești*, 1884) Stoianov descrie din propria experiență cele două răscoale importante din 1875 și 1876. Literatura bulgară din această perioadă este o culegere de memorii, amintiri și însemnări despre luptele de eliberare și despre eroii care s-au sacrificat pentru independență, după cum aflăm chiar din titlurile lor: *Под игомо* (*Sub jug*, 1893) și *Епопея на забравените* (*Еропея celor uitați*, 1881-1884), de Ivan Vazov, *Хаджи Димитър* (*Hagi Dimităr*, 1873) de Hristo Botev, *Însemnări despre răscoalele bulgărești* de Zahari Stoianov etc. Literatura are un caracter național, întrucât Renașterea bulgară din secolul al XIX-lea încuraja tot ce era bulgar, autentic, etnocentric.

Renașterea s-a încheiat în anii '80 ai secolului al XIX-lea și, odată cu ea, literatura cu tematică patriotică. Dacă în literatura bulgară renașcentistă din anii 1840-1870 predomina romantismul național, avându-l în prim-plan pe poetul Hristo Botev, după eliberare se dezvoltă realismul, însă cele două orientări literare coexistă până la sfârșitul secolului. Potrivit criticului Svetlozar Igov, tranziția de la romantismul național la realism se produce treptat și difuz, astfel că nu putem vorbi despre niște perioade bine delimitate tipologic și cronologic ale celor două curente, ci mai degrabă despre o mișcare poziționată între romantism și realism. Oscilația estetică între școli și curente este unul din aspectele specifice evoluției literaturii bulgare în ansamblu¹. În cazul tuturor scriitorilor menționați mai sus, dar cu precădere la Ivan Vazov, se pot observa cele două etape ale operei, aferente celor două epoci distincte: romantică (renășcentistă) și realistă. În afară de reproducerea idealizată a evenimentelor iconice din trecutul Bulgariei, observăm că după 1878 acești scriitori se confruntă cu probleme noi, diferite de cele cu care se lupta țara înrobită. Ei se

¹ Svetlozar Igov, *История на българската литература*, Ciela, Sofia, 2002, p. 211.

axează pe transformările din epocă și își doreau o literatură care să educe și să răspundă nevoilor publice. În același timp, scriitorii conștientizează nevoia de progres a literaturii, în sensul depășirii perimetrului național promovat în Renaștere.

Odată cu fenomenul modernizării societății se produce și modernizarea limbii. Până la eliberare, nici limba nu a fost unitară, ci împărțită în mai multe dialecte. După 1878, începe procesul de formare a limbii bulgare literare (comune), precum și a literaturii noi. Renascentiștii Petko Racio Slaveikov și Gheorghe Sava Rakovski pun bazele limbii moderne prin activitatea lor jurnalistică, publicistică și literară. Acum se constituie elita intelectuală bulgară, apar primele publicații periodice și primele romane, centrul scenei culturale devine orașul Plovdiv din sudul țării, iar în 1888 este înființată Universitatea din Sofia. Anul eliberării poate fi considerat granița care desparte societatea veche, patriarhală, necivilizată, de societatea nouă, dornică de progres și modernizare.

Ascensiunea realismului

Trei exponenți emblematici ai literaturii bulgare realiste sunt Liuben Karavelov, Ivan Vazov și Aleko Konstantinov. Ceea ce îi leagă pe cei trei scriitori sunt concepțiile lor realiste și umaniste, fără a uita că, în prima etapă, opera lor este influențată și de romantism. Pentru generația acestor autori, anii dinainte și de după eliberare au reprezentat o adevărată provocare, întrucât au fost marcați de revolte, reforme sociale, crize politice și de războaiele de la începutul secolului al XX-lea. Scriitorii au luptat împotriva lipsei de idealuri și a falselor valori care însoțesc orice societate în astfel de momente dificile. Prin educația aleasă, prin implicarea în politică și activitatea publicistică, ei au devenit principalii creatori de opinie. Creațiile acestor autori, care au susținut și au impus realismul, pot fi considerate un act de identitate al bulgarului de rând, întrucât

exprimă aprecierea pentru omul de rând și pentru poporul bulgar în general. Liuben Karavelov, Ivan Vazov, Aleko Konstantinov pătrund în psihologia individului contemporan și, datorită lor, omul bulgar obișnuit poate ajunge să se cunoască mai bine pe sine.

Tânăra literatură bulgară scrisă între 1890-1930 este numită de criticul Svetlozar Igov „literatură realistă”, întrucât tendințele preponderente sunt de această factură. În acest interval de patruzeci de ani, ea îndeplinește cu precădere obiective naționale, sociale și politice. Criticul consideră că realismul în literatura bulgară este greu de definit, din cauză că nu poate fi corelat cu o direcție literar-istorică anterioară, întrucât romantismul literar s-a dezvoltat sub influența romantismului național și a fost lipsit de un program literar și estetic². La rândul său, nici realismul nu a avut parte de manifeste, care să afirme noua concepție cu privire la literatură. Celebră în literatura bulgară rămâne însă disputa teoretică de la sfârșitul secolului al XIX-lea între realiști și moderniști. Printr-o serie de manifeste și articole critice, moderniștii pun sub semnul întrebării esența realismului ca mișcare literară și își doresc eliberarea literaturii de sub dictatul veridicității. De aici a rezultat și o tendință de teoretizare a curentului pe care îl analizăm. Se spune însă că cei mai consistenți critici realiști din literatura bulgară sunt chiar reprezentanții ei, Liuben Karavelov, Gheorghe Stamatov și, mai târziu, Ivan Vazov. Activitatea lor exegetică nu s-a manifestat însă sub forma articolelor literare teoretice, ci poate fi identificată intrinsec, în conținutul creațiilor, preponderent în nuvele și povestiri. De altfel, dezvoltarea prozei realiste ca specie literară este o caracteristică pentru tânăra literatură bulgară de la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar proza scurtă va rămâne timp îndelungat reprezentativă, împreună cu toate subgenurile ei: nuvela, schița, foiletonul, satira și memoriile cu caracter documentar. S-a dovedit că proza scurtă bulgară a fost cel mai potrivit

² *Ibidem*, p. 224.